

Alma Hadžović Boloban

Hanifa Obralić

KOMUNIKACIJSKE SPECIFIČNOSTI U TRADICIONALNOJ NASTAVI**Sažetak**

Rezultati PISA testiranja iz Programa za međunarodnu procjenu postignuća učenika u Bosni i Hercegovini su vjerodostojni međunarodno mjerljivi pokazatelji naše odgojo-obrazovne stvarnosti koja nije ni malo sjajna. Rezultati su pokazali skromna znanja u razumijevanju onoga što naši učenici uče, koliko "izvlače" iz sadržaja i čitaju između redova, te koliko to znanje primjenjuju u praksi. To je posljedica dominantno tradicionalnih stilova komuniciranja autoritarnih nastavnika (kao subjekta) koji motivišu učenike (kao objekte) za beskoristan posao. Stoga se pitanje komunikacije unutar odgojo-obrazovnog procesa nužno nameće jer stil komuniciranja koji prevladava kod sudionika odgojno-obrazovnog procesa određuje i konačan ishod zacrtanih ciljeva učenja. Tradicionalna nastava i komunikacija nisu valjani izvori učenikovih znanja i nije postor za otvorenu, slobodnu i demokratsku komunikaciju, ona nije efikasna i u njoj izostaje potpora u razvoju fleksibilnog mišljenja. Ovo istraživanje se bavi istraživanjem komunikacijske specifičnosti u tradicionalnoj nastavi u kojoj izostaje glas učenika, njihovo vlastito mišljenje, stavovi i prijedlozi, gdje učenik ostaje objekat kome su uskraćene mogućnosti za podsticanje i razvoj komunikacije, pa i njen prestanak. O tim su specifičnostima svoje stavove i mišljenja iznosili učenici završnih razreda osnovne i učenici srednje škole na području Kantona Sarajevo. Cilj ovoga istraživanja je bio da se istraže njihovi stavovi i mišljenja kao osnova za dokazivanje (ne) postojanja statistički značajnih razlika u stavovima učenika osnovnih i srednjih škola na području Kantona Sarajevo, u procjeni komunikacije u tradicionalnoj nastavi, s obzirom na spol, školu koju pohađaju (osnovnu i srednju) i uspjeh u prethodnom razredu. U takvom sistemu komuniciranja tradicionalne nastave (jednosmjerna komunikacija sa učenicima, nastavnim sredstvima i sadržajem) u kojoj nastavnici pogrešnim stilom komuniciranja (najčešće autoritativnim) od svojih učenika zahtijevaju potpunu poslušnost i poniznost, uspjeh izostaje.

Ključne riječi: *nastava, tradicionalna nastava, komunikacija*

Uvod

Svoje prvo sudjelovaje u Programu za međunarodnu procjenu postignuća učenika osnovnih škola pod pokroviteljstvom Organizacije za ekonomski razvoj i saradnju (OECD) u konkurenciji 79 zemalja, učenici iz Bosne i Hercegovine su neslavno započeli, plasiravši se na skromno 62. mjesto. U tri testirana područja (čitanje, matematika i prirodne nauke) učenici iz Bosne i Hercegovine se nisu uspjeli nametnuti i pokazati svoju funkcionalnu pismenost (primjenjivost znanja u praksi) bez obzira što su se afirmativno izjasnili o važnosti obrazovanja za njihovu bolju budućnost, za zaposlenje, te činjenicu kako se trud u obrazovanju, u konačnici, isplati.

PISA istraživanje sa realnim i relevantnim rezultatima o tome šta naši učenici znaju, razumiju i mogu primijeniti, uz preporuke, su dobra prilika za one koji kreiraju obrazovnu politiku u Bosni i Hercegovini da snažnije rade na poboljšanju i razvoju sistema obrazovanja kako bi taj sistem učinili efikasnijim i tako se približili zemljama OECD-a. Kako se tokom testiranja provjeravala funkcionalna pismenost, znanje i kompetencije učenika, koja se ne temelji na reproduktivnim znanjima koja učenici stiču posebno u tradicionalnoj nastavi koja ne zadovoljava potrebe učenika u vremenu i okruženju u kojem živimo, ovo istraživanje specifičnosti

tradicionalne nastave, a posebno onih komunikacijskih, skroman je doprinos obrazovnim vlastima u kreiranju novog obrzovnog sistema koji će uključivati suštinu nastave, a ne izvore.

Za razliku od savremenog pristupa odgojno-obrazovnoj komunikaciji koji uz primjenu savremenih strategija poučavanja učenika stavlja u središte procesnog učenja, tradicioalni pristup odgojno obrazovnoj komunikaciji, u tradicionalnoj nastavi pretpostavlja izostanak podrške razvoju kreativnosti i metakognicije, odnosno, izostanak savremenih strategija poučavanja, u kojima je učenik samo objekat bez šansi za podsticanje komunikacije. U tradicionalnoj nastavi komunikacija je jednosmjerna, kruta i učeniku ne ostavlja mogućnost za iznošenje vlastitih stavova i mišljenja, ne ostavlja prostor za razvoj svojih stvaralačkih sposobnosti. Ona je formalizovana, pa tako smanjuje mogućnost da znanja budu trajna.

Komunikacija u tradicionalnoj nastavi nije naklonjena učenicima, jer nastavnik diktira načine, tempo i intenzitet komuniciranja čineći je jednosmjernom, bez želje za povratnom informacijom, za spoznajom o ishodu svog i učenikovog rada. Takva, jednosmjerna (autoritativna) komunikacija sa učenicima u formi naredbi, i u kojoj izostaje učenikova mogućnost za iznošenje inicijative u komuikaciji, za posljedicu ima učenikovu poniznu, komformističku poslušnost s izrazima zahvalnosti i strahopoštovanja.

U istraživanju je učestvovalo 155 učenika osnovnih i srednjih škola sa područja Kantona Sarajevo. Od toga broja, njih 71 ili 45.81% su bili dječaci, a 84 ili 54.19% su bile djevojčice. Učenika osnovnih škola na području Kantona Sarajevo bilo je 76 ili 49.04%, dok je anketiranju pristupilo 79 ili 50.96% učenika srednjih škola. Da bi se istraživanje provelo prema svim standardima pisanja naučnih i stručnih radova i zadovoljili svi metodološki zahtjevi utemeljeni su zadaci istraživanja a koji su bili solidna osnova i za definiranje hipoteze.

Zadaci su definisani sa očekivanjima da se utvrdi postojanje statistički značajnih razlika u stavovima učenika osnovnih i srednjih škola na području Kantona Sarajevo u procjeni komunikacije u tradicionalnoj nastavi, s obzirom na spol, školu koju pohađaju (osnovna ili srednja) i uspjeh u prethodnom razredu.

Zadovoljavajućem uzorku istraživanja, dakle učenicima osnovnih i srednjih škola na području Kantona Sarajevo, ponudili smo Anketni upitnik i petostepenu Likertovu skalu procjene kojom smo naše zadatke kroz hipotezu pretočili u varijable te ih ponudili ispitanicima. Kroz varijable smo učenicima otvorili mogućnost da iznesu svoj stav o tome da li se nastavnici sa učenicima dogovaraju, da li nastavnici dozvoljavaju da im učenici bilo što sugerišu; da li nastavnikova autoritativna komunikacija kod učenika izaziva strah, nelagodu i nesigurnost; da li se učenici podstiču na iznalaženje novih izvora informacija, da li nastavnici konsultuju učenike pri donošenju odluka na času i načinu rada, te da li u realizaciji nastave, nastavnici sa učenicima komuniciraju otvoreno, demokratski i uvažavaju mišljenje učenika.

Komunikacija

Posebno važan segment za kvalitetan odgojno-obrazovni process jeste kvalitetna komunikacija i ona predstavlja suštinu ovoga procesa. Za komunikaciju Zvonarević kaže da je to "razmjena poruka između osoba koje komuniciraju „ (Zvonarević, 1976, str. 248), dok Rot (1982) smatra da je to „takav odnos među jedinkama, takva vrsta interakcije, pri kojoj se veza među jedinkama ostvaruje preko vrste draži koju nazivamo znakovima“ (Rot, 1982, str. 15).

Komunikacija je "vrsta interakcije u kojoj se prenošenje značenja između dvije ili više osoba odvija putem korištenja simbola" (Bratanić, 1993, str. 36), odnosno, "proces stvaranja značenja između dvije ili više osoba" (Ibidem, str. 76.). Komunikacija je "usmena razmjena poruka između najmanje dvije osobe, sa određenim ciljem, koje se uvijek odvijaju u okviru neke

situacije, koja na izvjestan način, određuje tok takve razmjene" (Ivić i saradnici, 1987, str. 13). Za komunikaciju Radojković i Đorđević (2001) kažu da je to "proces razmjene znakova i simbola koji inicira i učestvuje u tome barem jedan od svjesnih subjekata" (Radojković i Đorđević, 2001, str. 22).

Tradicionalna nastava

Tradicionalna nastava pretpostavlja nastavnika kao dominirajućeg subjekta u kojoj je učenik objekat za reprodukciju sadržaja bez mogućnosti za vlastiti izričaj u formi prijedloga, stavova ili mišljenja jer im na putu stoji nastavnikova jednosmjernost u komunikaciji. Ovu, jednosmjernu komunikaciju karakterizira frontalni oblik rada u kojoj izostaje učenikov aktivitet i mogućnost individualnog napredovanja shodno predznanjima i sposobostima, što u konačnici snažno utječe na motiviranost učenika što je posebno važno, jer u tradicionalnoj nastavi učenici imaju veoma nizak stepen motivisanosti.

Ovaj nedostatak individualizacije u tradicionalnoj nastavi utječe s jedne strane na podizanje unutarnje i vanjske motivacije, a sa druge, realnu i objektivnu evaluaciju učeničkih znanja i postignuća. U dominantnoj spoljašnjoj motivaciji tradicionalne nastave učenici se "trude" da zadovolje nastavnikova očekivanja, očekivanja svojih roditelja i okruženja, dok kod unutrašnje motivacije, koja nije njihov primarni cilj, oni ostaju pasivni; samo "prate" izlaganje nastavnika, bez osjećaja odgovornosti za učenje, posebno iz razloga što njihove potrebe i mogućnosti nisu usklađene sa nastavom.

U središtu tretiranja tradicionalne nastave kandidiraju se kognitivni ciljevi učenja pogodni za reprodukciju programskih sadržaja koji idu jednosmjerno, od subjekta nastave (nastavnika) prema objektu nastave (učeniku) i prilagođeni su prosječnom učeniku. Nastavniku je u hijerarhijskim odnosima u procesu sticanja znanja osigurana glavna uloga; od samostalnog planiranja i realizacije do evaluacije i izbora primjera, dok je učeniku rezervisana pasivna pozicija, bez učešća u planiranju, pasivno slušanje, bez sudjelovanja u evaluaciji, bez sposobnosti primjene.

U tradicionalnoj nastavi se znanje stječe na reproduktivan način (a ne aktivnom izgradnjom znanja), prezentacijom gotovih činjenica najčešće verbalnim metodama, izostavljajući učenikov intelektualni napor kao važne supstance učenja pa učenici ne mogu ostvariti svoj vlastiti identitet i osobni maksimum.

Dakle, zapostavljena je samostalnost u radu učenika, proučavanje i analitičko učenje jer je kod subjekta nastave (nastavnika) nastavni sadržaji nisu bili jasni, aktivnosti nisu bile šarolike, nedostajala je topla emocionalna klima, favorizovalo se učenje iz udžbenika (osnovi i nerijetko jedini izvor znanja) i mehaničko memorisanje kojem je nedostajalo primjenjivo i stvaralačko znanje.

Komunikacija u tradicionalnoj nastavi

Ono što karakterizira komunikaciju u tradicionalnoj nastavi jeste da je ona jednosmjerna, a samim time i da je autokratska, odnosno da je "sva moć" u odlučivanju i komunikaciji koncentrisana u rukama nastavnika. Bez ograničenja u odlučivanju, nastavnik sve svoje aktivnosti planira sam donoseći samostalo i sve odluke u realizaciji vlastitoga plana. Nastavnik u komunikaciji sa učenicima određuje zadatke za sve učenike te vrši kontrolu njihovog izvršenja. Da je komunikacija u tradicionalnoj nastavi jednosmjerna, odnosno, autokratska, slažu se brojni autori poput Šejtanića (2019), za koju kaže da ne uvažava mišljenja učenika i iskorištava nastavnički položaj, odnosno, da se sastoji od "korištenja nadređenog položaja nastavnika,

njegove moći i utjecaja koji određuje koje sadržaje i na koji način učenici trebaju usvojiti” (Šejtanić, 2019, str. 210).

U tradicionalnoj nastavi, u komunikacijskom procesu informacije teku samo od jednog subjekta ka drugom ili drugima, a ne obratno, govorimo o jednosmjernoj komunikaciji. U njoj nema povratne informacije. Ukoliko nastavnik u nastavnom procesu koristi ovu komunikaciju ne zna da li su učenici razumjeli sadržaj koji je izložio. Kod takvih, autoritativnih nastavnika učenici nemaju mogućnost za samoizražavanje, izostaje inicijativa, što u konačnici smanjuje kreativne sposobnosti učenika.

Jednostrana komunikacija je dominirajuća komunikacija u tradicionalnoj nastavi i kod učenika nije općeprihvaćena koliko god se podugo zadržala iz razloga, prije svega, nastavnikove nespremnosti da je zamijeni dvosmjernom. Ona nastavnike sputava u realizaciji nastavnih sadržaja, ograničava njegove komunikacijske sposobnosti, dok kod učenika, s jednu stranu izostaju očekivani ishodi, a sa drugu, zbog izostanka horizontalne interakcije (učenik – učenik), odnosno, socijalizacije, izostaje i motivirajuća radna klima, odnosno, vertikalna interakcija (nastavnik – učenik). Tako učenici ne ostvaruju toliko potrebnu samostalnost i inicijativu, te su skloni agresivnom odnosu kako prema nastavniku, tako i prema članovima svoje obitelji. Takvu, tradicionalnu (predavačku) nastavu sa jednostranom komunikacijom između nastavnika i učenika karakterizira dominantno predavačka metoda (verbalni transfer znanja), usmjerena na pružanje informacija i koja za cilj ima isključivo nastavnikovo izlaganje nastavnih sadržaja bez mogućnosti vertikalne (nastavnik-učenik) i horizontalne (učenik – učenik) interakcije. Izostanak interakcije za posljedicu ima i slab recipročan odnos učenika, odnosno izostanak socijalizacije (Tomić i Osmić, 2006).

Odgojno – obrazovni proces ne postoji bez komuniciranja. On može ostvariti svoju svrhu tek dvosmjernošću kretanja između sudionika" (Mužić, 1979), odnosno interakcijom. Pod pojmom interakcija podrazumijevamo "međusobno djelovanje ljudi koji jedni prema drugima zauzimaju stavove i koji sebi obostrano određuju ponašanje (Verchert, 1978, a prema Bratanić, 1993, str.76.). Za razliku od jednosmjerne komunikacije, u dvosmjernoj komunikaciji postoji povratna informacija, u kojoj „sagovornici međusobno reagiraju i recipročno utječu jedan na drugoga. Jedan i drugi razgovaraju te se i jedan i drugi mijenjaju. Iz takvog razgovora svi sugovornici izlaze drugačiji. Na početku i na kraju razgovora oni više nisu isti. To je razgovor u kojem se sluša, razmišlja i govori " (Brajša , 1994, str.74).

U nastojanjima da se poveća angažman učenika u odgojno obrazovnom procesu, da se komunikacija usmjeri ka subjektu nastave (učeniku) nužno je fokus podučavanja koji temelji tradicionalnu nastavu transformirati u konstruktivistički pristup učenju u nastavi, a za to se imperativno nameće potreba promjene komunikacijske paradigme na svim obrazovnim nivoima, od predškolskog, do univerzitetskog nivoa.

Komunikacijski model za nastavni proces je ponudio i Vilotijević (1999) kroz ciklus koji kreira a počinje od a) informacija tj. pošiljaoca koji b) šifrira poruku (pretvara je u riječi, simbole), zatim c) bira kanale koji služe za d) premošćivanje do primaoca: tok poruke kroz kanale ometaju e) ometači; proslijeđuje je u komunikaciono odredište (zapisuje, obrađuje, zapamćuje, uskladištava poruku) i g) šalje povratnu informaciju pošiljaocu. Na istom tragu je Šejtanić (2019) koji smatra da su osnovni elementi komunikacionog procesa: poruka, pošiljalac, kodiranje, kanal, primalac poruke, dekodiranje, povratna informacija (feedback) i šumovi.

Komunikacija u inovativnoj nastavi

Efikasnost odgoja u školi u najvećoj mjeri ovisi upravo “o kvaliteti komunikacije koja se uspostavlja i ostvaruje među svim sudionicima” (Bratanić, 2002, str. 74). Uspješna komunikacija nastavnika jeste umijeće da se poveže sa učenicima na njihovom nivou, što je preduslov i kvalitetnije komunikacije u nastavi koja nema samo svrhu pružanja informacija, nego i da ih “potiče na misao

aktivnost, budi krativnost, obogaćuje njihov duh i *razvija cjelokupnu njihovu osobnost*, (ibidem, str. 88). Uspješnoj komunikaciji značajan doprinos daju i ispoljavanje, viđenje, shvaćanje i usvajanje osjećaja, koje su temelj novog načina komuniciranja, a to uključuje i sposobnost nastavnika da te svoje osjećaje opiše verbalno, dakle riječima, što vodi dijalogu sa učenicima koji u konačnici olakšava odnose na relaciji nastavnik učenici. S drugu stranu, iznošenje učenikovih osjećaja u jednom od dva načina izražavanja osjećanja (verbalno i neverbalno) je prilika za nastavnika da ih uz uslov iskrenosti prihvati i na pravi način afirmira.

Demokratska komunikacija

Nasuprot komunikaciji u tradicionalnoj školi, u kojoj je dominantna autokratska, jednosmjerna komunikacija, u odgojno obrazovnu procesu, u “novoj školi” sve prisutnija je demokratska komunikacija u kojoj su sudionici procesa potpuno ravnopravni, odnosno, dvosmjerna komunikacija u kojoj se pojavljuje i povratna informacija. U okruženju sa dominantno demokratskom komunikacijom nastavnici traže načina da motiviraju učenike i uključuju ih u odgojno-obrazovni proces kao ravnopravne partnere u raspravama, planiranju, zajedničkom donošenju odluka, ali i obostranom odgovornošću.

Učenici mogu bez ustručavanja da pitaju nastavnike sve što ih zanima, “da nastavniku predlažu rješenja i iznose svoje mišljenje bez straha da će ih zbog toga nastavnik kazniti” (Šejtanić, 2019.str. 210). *Uspješna demokratska komunikacija odlikuje i uspješnog nastavnika, jer je vođenje “osnovni element uspješnog odgoja i obrazovanja.... Nije dovoljno učenicima samo podijeliti zadatke. Valja ih za njih oduševiti...”* (Brajša, 1993, str. 130).

Dvosmjerna komunikacija

Postojanje povratne informacije u komunikaciji čini je dvosmjernom. U nastavnom procesu, učenici kao primaoci informacija imaju potrebu, interesovanje ili želju da istu komentarišu, da kažu svoje mišljenje ili sud o informaciji. Nastavnici i učenici u ovoj, dvosmjernoj komunikaciji u nastavnom procesu ostvaruju interakciju, diskutuju i zajedno iznose svoje stavove i mišljenja. Učenici pitaju nastavnike što žele, uzvraćaju i pritom šalju poruku nastavniku o stepu prijema i razumijevanja informacije. Za uspješnu realizaciju odgojno-obrazovnog procesa, ova vrsta komunikacije je najpogodnija i najkvalitetnija. O važnosti dvosmjerne komunikacije govori i Brajša (1994) napomenuvši da sagovornici u dvosmjernoj komunikaciji “međusobno reaguju i recipročno utiču jedan na drugoga. Jedan i drugi razgovaraju, te se i jedan i drugi mijenjaju. Iz takvog razgovora svi sagovornici izlaze drugačiji. Na početku i na kraju razgovora oni više nisu isti. To je razgovor u kojem se sluša, razmišlja i govori” (Brajša, 1994, str. 22).

Verbalna komunikacija

Razmjena poruka između nastavnika i učenika, uz upotrebu riječi, jeste verbalna komunikacija, u kojoj je razgovor oblik komuniciranja. Cilj verbalne komunikacije jeste pružanje obostranih informacija, ideja, prijedloga, mišljenja, stajališta, osjećaje i uvjerenja između nastavnika i učenika, i u kojoj su kod sudionika verbalne komunikacije nužno posjedovanje dvije vještine (slušanje i govorenje). Najčešći oblik slušanja u verbalnoj komunikaciji jeste aktivno slušanje sa “ti” i “ja” porukama. “Ja” poruke imaju smisao da se iznesu lična mišljenja, stavovi, osjećanja, želje, potrebe. “Ti” poruke služe za nuđenje gotovih rješenja ili poruka sa negativnom konotacijom. Aktivno slušanje sa “ti” i “ja” porukama u odgojno-obrazovnom procesu mogu polučiti dobre rezultate uz uslov da nastavnici “poduče” učenike ovakvom vidu komunikacije.

Verbalnu komunikaciju je nužno povezati sa dvosmjernom komunikacijom u kojoj će učenici mogli postavljati pitanja i davati sugestije i mišljenja, kako bi se u odgojno-obrazovnom procesu izbjegao verbalizam.

Neverbalna komunikacija

Iznošenje osjećaja neverbalnim porukama (u neverbalnoj komunikaciji nastavnika i učenika) je jače od iznošenje istih tih poruka riječima, jer neverbalni znakovi su snažniji od izražavanja osjećaja riječima, jer je neverbalna poruka maje svjesna i možemo imati više povjerenja u nju, od verbalne.

Ako nastavnik želi učeniku pokazati prijateljstvo, podršku i želju za saradnjom pružit će mu osmijeh, želi li mu pokazati ljubav i poštovanje, ostvarit će što više kontakata očima. Posebno je važno uspostaviti tu prvu interakciju (na početku časa) sa učenicima neverbalnim znakovima; prvim osmijehom, vedrim pogledom, načinom odijevanja, raširenim rukama.

U pogledu i prvom nastupu učenici (svjesno ili nesvjesno) očekuju uspostavljanje interakcije sa nastavnikom kroz misli, želje, misli, osjećaje i očekivanje. U takvoj nastupnoj neverbalnoj komunikaciji, učenici prepoznaju kroz neverbalne znakove nastavnika njegovu opuštenost, naklonost, njegovu spremnost da im pomogne, njegovu zainteresovanost i entuzijazam.

U neverbalnoj komunikaciji nastavnika i učenika moguće je na više različitih načina izraziti osjećaje, jer sudionici neverbalne komunikacije nerijetko nisu ni svjesni svojih pokreta ruku ili tijela (raširene ruke - znak vjernosti, osjećajnosti, istine, i privrženosti), izraza lica (ugodno, drago lijepo) ili boje glasa (boja glasa otkriva toplina nastavnikovog srca, osjetljivost, naklonost), kretanje po razredu, prostorna udaljenost (blizina učeniku podstiče interakciju), dodir (podrška učeniku kada posustaje), kao način odijevanja, miris. U neverbalnoj komunikaciji šaljući neverbalne poruke, nastavnik može razumljivije izraziti simpatije, interes ili toplinu prema učenicima (Brajša, 1994.) Prema Radojković, Miletić (2005), neverbalna komunikacija se "ostvaruje primjenom dvije vrste simboličkih sistema: paralingvistički i ekstralingvistički" (Radojković, Miletić, 2005, str. 46).

Kako je komuniciranje uvijek dvosmjernan proces, od posebne je važnosti povratna informacija u komunikaciji, pri čemu je povratna informacija integralni dio nastavog procesa, koju nastavnik ostvaruje praćenjem neverbalnih znakova učenika dok nastavnik predaje. Što je povratna informacija uspješnija, to je i nastava uspješnija, no, uspjeh se ogleda i u tome kakav je kvalitet povratne informacije od nastavnika bilo da je sadržana u brojčanoj ocjeni ili kroz opisno ocjenjivanje.

Nastavnik će neverbalne znakove (interakcija znakovima) koje mu šalju učenici prepoznati u pokretu očiju i usta, izrazu lica, položaju tijela osiguravajući tako povrat informacije, odnosno, dvosmjernost procesa.

Potvrda da učenik razumije ono što nastavnik govori kroz neverbalni znak, može se osigurati kroz zainteresovani izraz lica, tijelo i glavu u poziciji slušanja, direktni pogledi u oči nastavnika, aktivno praćenje izlaganja (Neill, 1994). Uspjeh komunikacije je prepoznat kroz jednako tumačenje znakova kako od strane nastavnika, tako i od strane učenika. Realizacija i kvalitet poslano poruke ne ovisi o kvaliteti poslano poruke, nego o kvaliteti primljene poruke, pa je usklađivanje kvaliteta ove dvije poruke (poslane i primljene) u toku komunikacije nastavnika i učenika temelja je zadaća uspješnog razgovora (Brajša, 1994). Uloge nastavnika (pošiljaoca poruke) i učenika (primaoca poruke) u složenoj komunikacijskoj dinamici se stalo izmjenjuju.

Razultati empirijskog istraživanja

Temeljem definisanih ciljeva i zadataka ovoga empirijskog istraživanja nastojali smo dobiti mišljenja učenika osnovnih i srednjih škola o komunikaciji u tradicionalnoj nastavi, o tome da li se nastavnici sa učenicima dogovaraju, da li učenici nastavnicima mogu bilo što da sugerišu, da li autoritativna komunikacija kod učenika izaziva strah, nelagodu i nesigurnost; da li se učenici podstiču na iznalaženje novih izvora informacija (internet), da li nastavnici konsultuju učenike pri donošenju odluka na času i načinu rada, te da li u realizaciji nastave, nastavnici sa učenicima komuniciraju otvoreno, demokratski i uvažavaju mišljenje učenika.

Shodno metodološkim zahtjevima, metodama, tehnikama i instrumentima istraživanja, te upitnikom i petostepenom Likertovom skalom procjene, obavljeno je istraživanje, a podaci koji su dobiveni, obrađeni su programskim paketom SPSS.

Komunikacija u tradicionalnoj nastavi

Hipoteza: *Ne postoji statistički značajna razlika u stavovima učenika osnovnih i srednjih škola na području Kantona Sarajevo u procjeni komunikacije u tradicionalnoj nastavi, s obzirom na*

<i>Indikator</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>1</i> (%)	<i>2</i> (%)	<i>3</i> (%)	<i>4</i> (%)	<i>5</i> (%)
<i>KTN1</i>	155	3,88	,97	2,60	5,80	20,60	42,60	28,40
<i>KTN2</i>	155	3,90	,89	1,30	5,20	21,90	45,80	25,80
<i>KTN3</i>	155	3,68	,99	3,90	6,50	27,70	41,90	20,00
<i>KTN4</i>	155	2,43	1,01	16,80	43,20	23,20	14,20	2,60
<i>KTN5</i>	155	2,17	1,01	27,70	41,30	18,70	10,30	1,90
<i>KTN6</i>	155	1,98	,98	33,50	46,50	11,60	5,20	3,20

spol, školu koju pohađaju (osnovna ili srednja) i uspjeh u prethodnom razredu.

Napomena: KTN 1/6 *Komunikacija u tradicionalnoj nastavi* 1-6; M-aritmetička sredina; SD-standardna devijacija

Tabela 1. Mjere centralne tendencije, varijabilnosti i distribucije frekvencije obilježja
Komunikacija u tradicionalnoj nastavi

Izračunata aritmetička sredina (M) od 3,01 pokazuje da je *komunikacija u tradicionalnoj nastavi*, po procjeni učenika osnovnih i srednjih škola na području Kantona Sarajevo, srednje zastupljena. Vrijednost standardne devijacije (SD) od 0,97 ukazuje da je rasipanje oko aritmetičke sredine veće, što potvrđuje i koeficijent varijabilnosti (CV) od 32,23% a time i slabiju homogenost dobivenih rezultata za ovaj uzorak ispitanika.

Na osnovu dobivenih rezultata vidimo da većina učenika smatra da u tradicionalnoj nastavi nastavnici ne sarađuju sa učenicima, da se ne dogovaraju, da nastavnici učenicima ne dozvoljavaju da im učenici bilo šta sugerišu, te da nastavnikova autoritativna komunikacija kod učenika izaziva strah, nelagodu i nesigurnost. Većina učenika se ne slaže s tvrdnjom da nastavnici u tradicionalnoj nastavi podstiču učenike da pronalaze nove izvore informacija, da nastavnici učenicima prepuštaju učestvovanje i donošenje odluka na času, te da nastavnici sa učenicima komuniciraju otvoreno i demokratski, uvažavajući njihovo mišljenje.

Tabela 2. *Komunikacija u tradicionalnoj nastavi* – upoređivanje po spolu (t-test)

Parametri	spol	N	M	SD	Razl.		Znač.	t-vrijed.	Znač.
					M	F			
KTNZ	M	71	3,09	,43	,15	,036	,850	2,149	,033
	Ž	84	2,94	,44					

Napomena: KTNZ- *Komunikacija u tradicionalnoj nastavi* (zbirno); N-ukupan broj ispitanika; M-aritmetička sredina; SD-standardna devijacija; Razl. M-razlika aritmetičkih sredina; F i Znač.- Levenov test jednakosti varijansi; t-vrijed. i Znač.- vrijednost t-testa i njegova značajnost;

Vrijednost $t = 2,149$ i njegova značajnost $\text{Sig.} = ,033$ nam ukazuju da postoji statistički značajna razlika u stavovima između učenika s obzirom na njihov spol u percepciji komunikacije u tradicionalnoj nastavi.

Na osnovu aritmetičke sredine (M) uočavamo da dječaci imaju pozitivnije stavove u odnosu na djevojčice, te da je odstupanje od aritmetičke sredine (SD) veće kod djevojčica. Na osnovu dobivenih rezultata zaključujemo da nije potvrđen prvi dio hipoteze da *ne postoji statistički značajna razlika u stavovima učenika (osnove i srednje škole) u procjeni komunikacije u tradicionalnoj nastavi, s obzirom na spol*.

Tabela 3. *Komunikacija u tradicionalnoj nastavi* – upoređivanje s obzirom na školu koju pohađaju (osnovnu ili srednju) t-test

Parametri	škola	N	M	SD	Razl.		Znač.	t-vrijed.	Znač.
					M	F			
KTNZ	Osnovna	76	2,99	,39	-,03	2,251	,136	-,416	,678
	Srednja	79	3,02	,49					

Napomena: KTNZ- *Komunikacija u tradicionalnoj nastavi* (zbirno); N-ukupan broj ispitanika; M-aritmetička sredina; SD-standardna devijacija; Razl. M-razlika aritmetičkih sredina; F i Znač.- Levenov test jednakosti varijansi; t-vrijed. i Znač.- vrijednost t-testa i njegova značajnost;

Vrijednost $t = -,416$ i njegova značajnost $\text{Sig.} = ,678$ nam ukazuju da ne postoji statistički značajna razlika u stavovima između učenika s obzirom na školu koju pohađaju (osnovnu ili srednju) u percepciji komunikacije u tradicionalnoj nastavi. Na osnovu aritmetičke sredine (M) uočavamo da su učenici srednje škole imaju nešto pozitivnije stavove u odnosu na učenike osnovne škole. Na osnovu dobivenih rezultata zaključujemo da je potvrđen drugi dio treće hipoteze da *ne postoji statistički značajna razlika u stavovima učenika osnovnih i srednjih škola na području Kantona Sarajevo u procjeni komunikacije u tradicionalnoj nastavi, s obzirom na školu koju pohađaju (osnovnu ili srednju)*.

Tabela 4. *Komunikacija u tradicionalnoj nastavi* - upoređivanje obzirom na uspjeh učenika (F-test)

Parametar	N	df	F	Sig.
KTNZ	155	3	3,759	,012

Napomena: KTNZ- *Komunikacija u tradicionalnoj nastavi* (zbirno); N-ukupan broj ispitanika; df- broj stepena slobode; F i Sig.- vrijednost F-testa i njegova značajnost

Vrijednost F-testa i njegova značajnost (Sig.) pokazuju da postoji statistički značajna razlika između učenika s obzirom na njihov uspjeh u percepciji komunikacije u tradicionalnoj nastavi.

Tabela 5. *Komunikacija u tradicionalnoj nastavi* – upoređivanje obzirom na uspjeh učenika (LSD)

USPJEH UČENIKA		MD	SE	SIG.
dovoljan	dobar	-,123	,212	,563
	vrlo dobar	,176	,201	,384
	odličan	,195	,202	,338
dobar	dovoljan	,123	,212	,563
	vrlo dobar	,299*	,100	,003
	odličan	,318*	,103	,002
Vrlo dobar	dovoljan	-,176	,201	,384
	dobar	-,299*	,100	,003
	odličan	,019	,078	,807
odličan	dovoljan	-,195	,202	,338
	dobar	-,318*	,103	,002
	vrlo dobar	-,019	,078	,807

Napomena: MD –razlika aritmetičkih sredina; SE- standardna greška; SIG.- statistička značajnost

*- postoji statistički značajna razlika na nivou $p < 0,05$

Rezultati Post Hoc testa pokazuju da se dobri učenici statistički značajno razlikuju od vrlodobrih i odličnih učenika u percepciji komunikacije u tradicionalnoj nastavi. Između ostalih grupa razlike nisu statistički značajne.

Dakle, zaključujemo da nije potvrđen treći dio hipoteze da *ne postoji statistički značajna razlika u stavovima učenika (osnovnih i srednjih škola) u procjeni komunikacije u tradicionalnoj nastavi s obzirom na uspjeh u prethodnom razredu.*

Obzirom da su utvrđene razlike između učenika s obzirom na spol i na uspjeh, a nisu utvrđene s obzirom na školu (osnovnu i srednju) koju učenici pohađaju možemo zaključiti da je samo djelimično potvrđena hipoteza da *ne postoji statistički značajna razlika u stavovima učenika osnovnih i srednjih škola u procjeni komunikacije u tradicionalnoj nastavi, s obzirom na spol, školu koju pohađaju (osnovnu i srednju) i uspjeh u prethodnom razredu.*

Zaključna razmatranja

Istraživački zadatak u kandidiranoj temi o specifičnosti komunikacije u tradicionalnoj nastavi je bio da se utvrdi postojanje *statistički značajnih razlika u stavovima učenika osnovnih i srednjih škola na području Kantona Sarajevo u procjeni komunikacije u tradicionalnoj nastavi, s obzirom na spol, školu koju pohađaju (osnovna ili srednja) i uspjeh u prethodnom razredu.* U prvom istraživačkom dijelu zadatak je bio da se utvrdi postojanje statistički značajnih razlika u stavovima učenika (osnove i srednje škole) u procjeni komunikacije u tradicionalnoj nastavi, s obzirom na spol.

Dobijeni rezultati ukazuju da većina učenika smatra da u tradicionalnoj nastavi nastavnici ne sarađuju sa učenicima, da se ne dogovaraju (slažem se 42.60% i potpuno se slažem 28.40%); da nastavnici učenicima ne dozvoljavaju da im učenici bilo šta sugerišu (slažem se 45.80% i potpuno se slažem 28.80%); te da nastavnikova autoritativna komunikacija kod učenika izaziva strah, nelagodu i nesigurnost (slažem se 41.90% i potpuno se slažem 20.0%). Većina učenika se ne slaže s tvrdnjom da nastavnici u tradicionalnoj nastavi podstiču učenike da pronalaze nove izvore informacija (uopšte se ne slažem 43,20% i ne slažem se 23,20%); da nastavnici učenicima

prepuštaju učestvovanje i donošenje odluka na času (uopšte se ne slažem 27,70% i ne slažem se 41,30%); te da nastavnici sa učenicima komuniciraju otvoreno i demokratski, uvažavajući njihovo mišljenje (uopšte se ne slažem 33,50% i ne slažem se 46,50%). Vrijednost $t = 2,149$ i njegova značajnost $Sig. = ,033$ nam ukazuju da postoji statistički značajna razlika u stavovima između učenika s obzirom na njihov spol u percepciji komunikacije u tradicionalnoj nastavi.

Na osnovu aritmetičke sredine (M) uočavamo da dječaci imaju pozitivnije stavove u odnosu na djevojčice, te da je odstupanje od aritmetičke sredine (SD) veće kod djevojčica. Na osnovu dobivenih rezultata zaključujemo da nije potvrđen prvi dio hipoteze da ne postoji statistički značajna razlika u stavovima učenika (osnove i srednje škole) u procjeni komunikacije u tradicionalnoj nastavi, s obzirom na spol.

Vrijednost $t = -,416$ i njegova značajnost $Sig. = ,678$ nam ukazuju da ne postoji statistički značajna razlika u stavovima između učenika s obzirom na školu koju pohađaju (osnovnu ili srednju) u percepciji komunikacije u tradicionalnoj nastavi. Na osnovu aritmetičke sredine (M) uočavamo da su učenici srednje škole imaju nešto pozitivnije stavove u odnosu na učenike osnovne škole. Na osnovu dobivenih rezultata zaključujemo da je potvrđen drugi dio treće hipoteze da ne postoji statistički značajna razlika u stavovima učenika osnovnih i srednjih škola na području Kantona Sarajevo u procjeni komunikacije u tradicionalnoj nastavi, s obzirom na školu koju pohađaju (osnovnu ili srednju).

Vrijednost F-testa i njegova značajnost (Sig.) pokazuju da postoji statistički značajna razlika između učenika s obzirom na njihov uspjeh u percepciji komunikacije u tradicionalnoj nastavi. Rezultati Post Hoc testa pokazuju da se dobri učenici statistički značajno razlikuju od vrlodobrih i odličnih učenika u percepciji komunikacije u tradicionalnoj nastavi. Između ostalih grupa razlike nisu statistički značajne. Zaključujemo da nije potvrđen treći dio hipoteze da ne postoji statistički značajna razlika u stavovima učenika (osnovnih i srednjih škola) u procjeni komunikacije u tradicionalnoj nastavi s obzirom na uspjeh u prethodnom razredu.

Obzirom da su utvrđene razlike između učenika s obzirom na spol i na uspjeh, a nisu utvrđene s obzirom na školu (osnovnu i srednju) koju učenici pohađaju možemo zaključiti da je samo djelimično potvrđena hipoteza da ne postoji statistički značajna razlika u stavovima učenika osnovnih i srednjih škola u procjeni komunikacije u tradicionalnoj nastavi, s obzirom na spol, školu koju pohađaju (osnovnu i srednju) i uspjeh u prethodnom razredu.

Tokom teorijskog dijela su izložene, a empirijski su potvrđene neke specifičnosti komunikacije u tradicionalnoj nastavi od kojih je njena jednosmjernost od nastavnika prema učeniku posebno prepoznatljiva. Nastavnik nema ograničenja u odlučivanju, sam planira i sam realizuje nastavne sadržaje. Nastavnik u komunikaciji sa učenicima određuje zadatke za sve učenike i vrši kontrolu njihovog izvršenja. U jednosmjernoj komunikaciji u tradicionalnoj nastavi, nastavnik koristi svoju nadređenu poziciju, svoju moć i utjecaj određujući sadržaj i načine realizacije tih sadržaja. Nastavnik je jedini izvor informacija, koje teku od njega ka učenicima, bez spoznaje jesu li učenici razumjeli sadržaj koji je izložio, odnosno bez povratne informacije. Učenici kod takvih, autoritativnih nastavnika nemaju mogućnost za samoizražavanje, izostaje inicijativa, što u konačnici smanjuje kreativne sposobnosti učenika. Takva, jednostrana komunikacija je dominirajuća komunikacija u tradicionalnoj nastavi i ona kod učenika nije općeprihvaćena koliko god se podugo zadržala iz razloga, prije svega, nastavnikove nespremnosti da je zamijeni dvosmjernom. Takva komunikacija i nastavnika opterećuje, jer ga u realizaciji nastavnih sadržaja sputava, ona ograničava njegove komunikacijske sposobnosti, dok kod učenika izostaju očekivani ishodi.

Literatura

1. Brajša, P (1994). *Pedagoška komunikacija*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Brajša, P. (1993). *Pedagoška komunikologija*. Zagreb: Školske novine.
3. Bratanić, M (1993). *Mikropedagogija*. Zagreb: Školska knjiga.
4. Mužić, V (1979). *Kibernetika u suvremenoj pedagogiji*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Neill, S. (1994). *Neverbalna Komunikacija u razredu*. Zagreb: Educa.
6. Radojković, Miletić (2005). *Komuniciranje, mediji i društvo*. Novi sad, Stilos.
7. Radojković; Đorđević (2001). *Osnove komunikologije*, udžbenik Fakulteta političkih nauka. Beograd, Čigoja .
8. Rot, N (1982). *Socijalna psihologija*. Beograd.
9. Šejtanić (2019). *Komunikacija u školi*, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru. Mostar: Nastavnički fakultet.
10. Vilotijević, M. (1999). *Didaktika I* Beograd: Učiteljski fakultet.
11. Zvonarević, M (1976). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Školska knjiga.

COMMUNICATION FEATURES IN TRADITIONAL TEACHING

Abstract

The results of PISA testing from the Program for International Assessment of Student Achievement in Bosnia and Herzegovina are relevant internationally measurable indicators of our educational reality, which is not great at all. The results showed poor knowledge in understanding what our students learn, how much they "extract" from the content and read between the lines, and how much they apply this knowledge in practice. This is due to the predominantly traditional communication styles of authoritarian teachers (as subjects) who motivate students (as objects) for useless performance. Therefore, the issue of communication within the educational process necessarily arises because the style of communication that prevails among the participants in the educational process determines the final outcome of the desired learning goals. Traditional teaching and communication are not valid sources of students' knowledge, and they are not a place where open, free and democratic communication will be reached, it is not efficient, and it lacks support in the development of flexible thinking. This research investigates the features of communication in traditional teaching in which students' voice, their own opinion, attitudes and suggestions are missing, where the student remains an object who is deprived of opportunities to encourage and develop communication, and even its termination. The students in the final grades of primary school and high school students in the Sarajevo Canton expressed their views and opinions on these features. The aim of this study was to investigate students' attitudes and opinions in order to find the statistically significant differences in the attitudes of primary and secondary school students in Sarajevo Canton, in assessing communication in traditional teaching, gender, the school they attend (primary and secondary) and success in the previous class. Success is not obtained in such a system of communication of traditional teaching (one-way communication with students, teaching aids and content) in which teachers with the appropriate style of communication (usually authoritative) demand complete obedience and humility from their students.

Keywords: *teaching, traditional teaching, communication*